

Een rechtvaardige oorlog?

Ton Rullmann – 15 april 2024

Een iets kortere versie is verschenen in [Vredesspiraal, juni 2024](#)

De oorlog in Oekraïne heeft in een ongelooflijk korte tijd veel veranderd. Begin 2022 verwachtten velen dat de Oekraïense defensie in korte tijd overweldigd zou worden. Twee jaar later wordt serieus gesproken over oorlog tussen Rusland en de Navo. Het lijkt een uitgemaakte zaak: Rusland is de agressor, dus heeft Oekraïne het recht zich te verdedigen, en wij moeten helpen in naam van de vrijheid. Maar is het zo simpel? Uitspraken van militairen en politici buitelen over elkaar heen. Hoe terecht is de claim dat dit een rechtvaardige oorlog is? En helpt dat concept? Ik ga te rade bij Frédéric Gros, filosoof en hoogleraar Politiek denken in Parijs. Vorig jaar verscheen zijn boek “Pourquoi la guerre?”¹, waarin hij oorlog en oorlogvoering filosofisch analyseert.

De theorie van een rechtvaardige oorlog is ontstaan in de theologie. In de christelijke kerk heeft pacifisme de oudste papieren, door uitspraken van Jezus zoals “heb uw vijanden lief”. Naarmate de kerk zich verbond met de wereldse autoriteiten, ontstond de noodzaak om oorlogen, die nu eenmaal gevoerd werden, te rechtvaardigen. Oorlogvoering werd toelaatbaar geacht onder beperkende voorwaarden. Zo mocht oorlog alleen door de vorst gevoerd worden, en niet op grond van particuliere belangen. Het was niet toegestaan oorlog te verheerlijken of als iets glorieus te bestempelen. En alleen geleden onrecht kon een oorlog rechtvaardigen: het moest duidelijk zijn dat de tegenpartij jou schade had toegebracht. Een aanvalsoorlog was duidelijk niet toelaatbaar, verdediging daarentegen wel. Hieraan werd toegevoegd dat ook de intenties juist moesten zijn. Een oorlog mag niet een middel zijn om andere doelen dan het herstel van onrecht na te jagen; alleen de overweging van onrechtvaardigheid moet voorrang krijgen. Dit is de harde kern van de christelijke doctrine van rechtvaardige oorlog, zegt Gros.

In de loop der eeuwen werd deze leer door verschillende auteurs op uiteenlopende manieren opgerekt, of juist aangescherpt. Zo vonden sommigen dat ook gepoogd mag worden de veiligheid voor de toekomst te garanderen, m.a.w. toekomstige schade te voorkomen. Dit zou een preventieve oorlog mogelijk maken. Verder geldt dat ‘geleden onrecht’ op allerlei manieren begrepen kan worden. Niet elke reden is even fundamenteel. Gros wijst er op dat naarmate het ‘rechtvaardig’ toegebrachte leed groter is, de neiging ontstaat om de tegenstander in steeds schrillere tonen te karakteriseren. Des te groter het lijden door het eigen oorlogsgeweld, des te meer moet de andere partij als moorddadig en despotisch neergezet worden. De rechtvaardige oorlog gaat uit van asymmetrie tussen goeden en slechten, die overeind gehouden moet worden hoe groot de ‘nevenschade’ (collateral damage) ook is.

De ontwikkeling van de wapentechnologie zorgde steeds voor ethische bezwaren. Dat was niet alleen het geval in de 20^e eeuw, toen de massa-vernietiging in de loopgraven en de steden in beide wereldoorlogen het idee van rechtvaardigheid onderuit haalde. Maar ook veel eerder kwamen al bezwaren op. Gros haalt het voorbeeld aan van het verbod op boog en kruisboog in 1139, tenminste voor “oorlogen tussen Christenen”. Het verrassen van de vijand door te schieten vanaf een afstand, vanuit een beschermde positie, werd als problematisch gezien. In het debat over de rechtvaardige oorlog werden additionele eisen geformuleerd, zoals de noodzaak van proportionaliteit van de reactie, het uitgeput zijn van alle andere mogelijkheden, en zelfs de zekerheid van de overwinning.

---

1 Frédéric Gros, “Pourquoi la guerre?”, uitgeverij Albin Michel, 2023. Het boek is nog niet vertaald.

Het internationaal recht heeft veel van de ideeën uit de christelijke doctrine van de rechtvaardige oorlog overgenomen. Daarbij zijn er ook regels gekomen voor het recht tijdens de oorlogvoering zelf, zoals de Conventie van Genève. Proportionaliteit, geen aanvallen op burgers, bescherming van militairen die zich overgegeven hebben, respecteren van wapenstilstanden, oorlogsverklaringen en vredesverdragen zijn allemaal elementen van het oorlogsrecht.

Gros wijst echter wel op een belangrijk verschil tussen de oorspronkelijke doctrine en het internationaal recht. Waar de leer van de rechtvaardige oorlog uitging van morele asymmetrie, en poogde vaste voet te vinden in het onderscheiden van partijen die de moraliteit aan hun kant hebben t.o.v. degenen die dat niet hebben, gaat het internationaal recht uit van juridische gelijkwaardigheid tussen soevereine staten. Volgens dat recht is een oorlog gerechtvaardigd zolang staten de opgestelde spelregels en protocollen volgen. Bij afwezigheid van een supranationale arbiter met doorzettingsmacht, geeft alleen het erkennen van gelijkwaardigheid en het vasthouden aan overeengekomen spelregels houvast. Een beroep op moraliteit kan de situatie verslechteren. Door morele asymmetrie centraal te stellen, komt er een dynamiek op gang waarbij de vijand gecriminaliseerd wordt, wat steeds dodelijker handelingen legitimeert. “Als ik tegenover een vertegenwoordiger van het absolute kwaad sta, is het mijn plicht om zijn totale uitroeiing na te streven, hem te vernietigen, hem geen kans te geven.” In het juridisch kader, daarentegen, is mijn vijand een legitieme vijand, met wie mijn relatie niet moreel maar juridisch is. Afzien van extreme moralisering en vasthouden aan het oorlogsrecht zal het lijden verminderen.

Wat betekent dit alles nu voor een standpuntbepaling over de oorlog tussen Oekraïne en Rusland? Gros noemt in zijn boek de oorlog wel diverse keren, maar vooral als voorbeeld zonder expliciet positie te kiezen. Tussen de regels door zie je wel de vraagtekens die hij plaatst. In een documentaire² zei hij onlangs: “Ik vind die mondiale trend om zich te herbewapenen echt angstaanjagend. De geschiedenis leert dat elke gewapende vrede, en de constructie van een gewapende vrede, die dus louter op angst gebaseerd is en op het bang maken van de ander, een vrede is die in wezen niet lang kan standhouden.”

Hier verlaat ik het betoog van Gros, en probeer een aantal thema's uit te werken. Op het eerste gezicht lijkt het duidelijk: Rusland is in 2014 de Donbas en de Krim binnengetrokken, en heeft in 2022 heel Oekraïne aangevallen, dus dat land heeft het volste recht zich militair te verdedigen. Vanuit de leer van de rechtvaardige oorlog valt hier weinig tegenin te brengen. Dit is dan ook het belangrijkste argument dat tot op de dag van vandaag ter verdediging van de oorlog en de wapensteun wordt aangevoerd. Maar waar het recht op zelfverdediging nauwelijks ter discussie staat, vallen wel vraagtekens te zetten bij de wapensteun door andere landen. ‘Onrecht anderen aangedaan’ is niet een van de centrale gronden voor een rechtvaardige oorlog, al hebben verschillende filosofen betoogd dat staten mogen ingrijpen ten behoeve van anderen. Gezegd moet worden dat tot nu toe de bemoeienis van Navo-landen niet berust op een opdracht van de internationale gemeenschap (de VN), maar op eigen politieke keuzes en beloften van solidariteit. En waar tot nu toe individuele lidstaten de steun leverden, weliswaar in onderlinge afstemming, lijkt nu de stap gezet te worden naar steun door de Navo als bondgenootschap: er zal een Navo-fonds van 100 miljard dollar opgezet worden, vanwaaruit de wapens betaald worden. Hiermee zijn we weer een stap verder verwijderd van zelfverdediging.

---

2 “Ukraine, the cost of arms”, uitgezonden door VRT, 25 maart 2024.

Het is essentieel om nauwkeurig de beweegredenen voor de wapensteun te ontleden. Het begon met de levering van helmen en scherfvesten, en snel daarna antitankwapens. Het doel was om de Oekraïense defensie te steunen. Later werden de wapens steeds zwaarder: luchtdoelgeschut, langeafstandsraketten, tanks en vliegtuigen. De argumentatie verschoof: naast het beschermen van de burgerbevolking, en het Oekraïense leger in staat te stellen de Russen te verdrijven uit de veroverde gebieden, ging het steeds vaker over strategische en politieke doelen. Oekraïne mocht met ongekende snelheid de lidmaatschapsprocedure voor de EU starten, en delen van de Europese politiek pleitten voor (toekomstige) toetreding tot de Navo. Het staat buiten kijf dat het Oekraïense volk over zijn eigen toekomst beslist. Maar deze, door Europa luid aangemoedigde ontwikkelingen, dragen eraan bij dat de dynamiek van het conflict verandert: het gaat niet meer alleen om zelfverdediging en terug-veroveren, maar om Oekraïne lid te laten worden van het westerse blok. Dit is geopolitiek, en niet meer simpelweg een zaak van rechtvaardige oorlogvoering.

Inmiddels is de ontwikkeling verder geëscaleerd. Westerse politici hebben meermalen gezegd dat Oekraïne voor onze waarden en onze vrijheid vecht. Dit is een grote stap in de argumentatie. De belangen van de Oekraïense burgers worden op één lijn gesteld met die van 'ons'. De eerste vraag is dan: laten we hen de klappen opvangen voor onze vrijheid, hoe solidair is dat? Meer fundamenteel is de vraag waarop deze argumenten gebaseerd zijn. Als het om waarden gaat, maakt de stelling van het conflict een universele strijd tegen schending van het recht op zelfbeschikking en tegen despotisme. Het is ontegenzeggelijk waar dat het optreden van Rusland in flagrante tegenstelling staat tot het volkerenrecht. Maar stellen dat Oekraïne voor 'onze waarden' vecht, vervormt de zaak doordat westerse belangen gaan meespelen. We moeten zo eerlijk zijn om te erkennen dat een aanzienlijk deel van de wereld niet of maar gedeeltelijk meegaat in de manier waarop het westen het conflict ziet. De retoriek over waarden is gevaarlijk omdat 'wij' met onze oude superioriteitsgevoelens geneigd zijn waarden van de liberale democratie als universeel te zien, en daarbij vaak onze eigen belangen verwarren met deze waarden. Westerse landen hadden weinig scrupules om militair in te grijpen in landen in Azië en Afrika; denk aan Irak, Afghanistan en Libië. In situaties die westerse belangen minder raakten bleven ze juist angstvallig aan de zijlijn (Rwanda, Eritrea-Ethiopië).

Moralisering – in dit geval door identificatie van de strijd van Oekraïne met westerse waarden – jaagt de spanning op, zoals Gros analyseert. Het effect is dat het conflict meer en meer in termen van puur goed tegenover puur slecht gezien wordt, waardoor de manoeuvreerruimte voor diplomatie en onderhandelen steeds beperkter wordt.

De volgende stap is dat Europa zichzelf als bedreigd gaat zien. De Poolse premier Tusk waarschuwt dat Europa aan de vooravond van een oorlog staat.³ Columnist Rob de Wijk citeert Navo functionarissen die zeggen dat Rusland binnen 3 tot 5 jaar klaar is voor oorlog.⁴ Een Nederlandse brigade generaal noemt een grote Navo-oefening "eerder een oorlogsvoorbereiding dan een oefening".⁵ Enzovoorts. Het sentiment is dat, zoals een CDU politicus in een Duitse talkshow zei⁶, Oekraïne moet winnen omdat het anders niet de laatste oorlog zal zijn. Ook niet-pacifisten zouden bij deze beweringen vraagtekens moeten zetten, zoals Floor Rusman in NRC betoogde⁷. Maar een serieus debat wordt niet gevoerd. Zijn de voorspellingen wel zo zeker? Het Russische leger bleek in

---

3 NRC, 30 maart 2024

4 Trouw, 5 april 2024

5 Trouw, 10 april 2024

6 Wolfgang Bosbach, Bij: maybrit illner, ZDF, 4 april 2024

7 Floor Rusman, "Oekraïne verdient een serieus debat", NRC, 9 maart 2024

2022 lang niet zo sterk als analisten hadden gedacht. Hoe waarschijnlijk is het dat Rusland de Navo zal aanvallen? En hoezo zou onze liberale democratie op het spel staan bij een Russische overwinning? Een Russische nederlaag maakt de bedreiging niet persé kleiner, zegt Rusman. Een eenvoudig antwoord is er niet. Maar politici en militairen gebruiken spierballentaal in de hoop de burgers mee te krijgen. Het is zeer de vraag of dit een wijze koers is. Er lijkt nu maar één richting te zijn: oorlog.

Deze ontwikkelingen illustreren de stelling van Frédéric Gros dat een beroep op moraliteit de situatie kan verslechteren. Het beeld wordt steeds meer zwart-wit, goed tegen slecht, waarbij negatieve kwalificaties de dynamiek versterken: Russische militairen zijn 'orks', het Poetin-regime is geradicaliseerd, en onderhandelen betekent een herhaling van München 1938 (het verdrag met Hitler waarbij Duitsland het Tjechische Sudetenland mocht inpikken). Kenmerkend is ook dat de doelen van de oorlog opschuiven: van het rechtzetten van geleden onrecht – de basis van de doctrine van een rechtvaardige oorlog – is Europa terecht gekomen bij het overschakelen naar een oorlogseconomie. Volgens columnist Kustaw Bessems is het de vraag of we niet al in oorlog *zijn*.⁸ In de derde plaats is het einddoel onduidelijk. Vaak wordt gezegd dat Rusland moet verliezen. Maar wat betekent dit concreet? En wat zijn de gevolgen voor de stabiliteit van Rusland, en daarmee voor onszelf? Deze bewuste vaagheid gaat niet alleen in tegen het idee van een rechtvaardige oorlog, maar is ook uiterst risicovol.

We lijken terecht gekomen in wat Gros het derde model van oorlogvoering noemt, naast de eerder genoemde meer gereguleerde vormen van strijd. Hij omschrijft dit als een archaisch model waarin het resultaat de rechtvaardiging levert. Het is gebaseerd op zowel een mythe (de oorsprong van de staat door land in te nemen) als een metafoer (de strijd als tribunaal: rechtvaardigheid en vrede ontstaan in pijnlijke processen). De retoriek in de laatste maanden staat hier niet ver vanaf. Ondanks mooie woorden over recht op zelfbeschikking enz. ontstaat een sfeer waarin een dramatische (eind)strijd als onontkoombaar, en misschien zelfs verkieslijk, wordt geschilderd.

Het laatste hoofdstuk van Gros' boek gaat over de vrede – en het is vreemd dat het debat nauwelijks over dat thema gaat. "Waar we op moeten hopen en wat de filosofie rationeel moet onderbouwen", schrijft Gros, "zijn vormen die veelbelovender en authentieker zijn dan de gewapende vrede of de vrede van begraaftplaatsen". Hij haalt Spinoza aan: vrede is natuurlijk, en wat oorlog voortbrengt is een defect van de natuur. We moeten afstappen van het idee dat oorlogen tussen staten een natuurlijke zaak zijn. 'Natuurlijk' heeft te maken met het vermogen om te groeien, om je uit te drukken, en dingen te verwezenlijken. Spinoza gelooft dat het redelijkerwijs voor een staat mogelijk is om zijn burgers te laten samenwerken en sociale harmonie te produceren, waarbij het 'natuurlijke' zich zo goed mogelijk kan manifesteren. Tussen staten is dit moeilijker te realiseren. Zo bezien is oorlog een kwestie van te weinig natuur (in de zin van Spinoza) tussen staten, zegt Gros, en "te veel zielige menselijke berekeningen, kleinzielige ambities, anticipaties die voortkomen uit beperkte verbeelding. Het is onze hele cultuur van haat en kwaadaardige wraak, van angst en kwaadaardige arrogantie."

Er is geen andere weg dan te zoeken naar openingen die ruimte bieden aan meer dimensies dan de strijd tussen goed en kwaad. Europa moet wég bewegen van blokken, en eindelijk gaan werken aan een overkoepelende veiligheidsstructuur. Er kan begonnen worden met "talks about talks", zei Jan Pronk vorig jaar: gesprekken met Rusland over hoe onderhandelingen vorm kunnen krijgen. Uit

---

8 Volkskrant, 29 maart 2024

de leer van de rechtvaardige oorlog, zeker in de juridische uitwerking die hij heeft gekregen, *moet* wel de conclusie getrokken worden dat partijen moeten zoeken naar een juridisch kader.

De tegenwerping kan zijn: wat te doen met Poetin? Hij houdt zich immers niet aan het kader van de rechtvaardige oorlog. Maar dat wil niet zeggen dat niet geprobeerd moet worden er toch via onderhandelingen uit te komen. Het is niet betekenisloos dat Poetin zelf met argumenten komt dat Rusland bedreigd wordt, m.a.w. ook hij grijpt naar argumenten over een rechtvaardige oorlog. Als we aannemen dat Poetin niet wil praten, en wij de morele superhelden zijn, dan zijn we in een veel gevaarlijker situatie beland dan ooit. Want dan is er geen eind in zicht, en moet een kernoorlog het onafwendbare einde zijn. Vroeger of later moet gepraat worden. Maximale, in plaats van minimale, diplomatieke inspanning is nu vereist.